

Györe Géza

Pannon Egyetem Humántudományi Kar

gyore.geza@htk.uni-pannon.hu

A Zsolnai-pedagógia adaptálhatósága az online- és a távoktatáshoz

Kivonat

Az írás azt vizsgálja, hogy az összefoglaló néven Zsolnai-pedagógiának nevezett pedagógiai programok megfeleltethetők-e a digitális pedagógia, azaz a 21. század pedagógiája elvárásainak, illetve az online, valamint a távoktatásban mennyire alkalmazható a programokban tetten érhető pedagógiai gondolkodás. Megismerhetjük nagyvonalakban Zsolnai József meglátásait a magyar oktatásról az információs társadalomban. Fontos része az írásnak a Nyelvi, irodalmi és kommunikációs program és az Értékközvetítő és Képességfejlesztő program kutatási, kísérleti fázisát bemutató írások bibliográfiája, hisz az alapos kutatási előzmények és széleskörű tájékozódás is azt bizonyítja, hogy a programok nem egy oktatáspolitikai pillanatnak készültek, hanem az emberi kultúra teljességének átadására hivatott pedagógia, amely időtállósága nem vitatható. A tanulmány végén felsorolásra kerülnek azok a kutatási témák, amelyek kidolgozásával segíthető az, hogy a Zsolnai-pedagógia sikeresen adaptálható legyen a digitális pedagógia és az online oktatás elvárásainak. *Kulcsszavak:* digitális pedagógia, Zsolnai József (1935–2011), pedagógiai program, Értékközvetítő és képességfejlesztő program, Nyelvi, irodalmi és kommunikációs program

Abstract

The article examines whether the pedagogical programmes known collectively as Zsolnai pedagogy can meet the expectations of digital pedagogy, i.e. the pedagogy of the 21st century, and to what extent the pedagogical thinking found in the programmes can be applied in online and distance education. We can get to know broadly József Zsolnai's insights on Hungarian education in the information society. An important part of the study is the bibliography of the papers presenting the research and experimental phases of the Language, Literature and Communication Programme and the Value Transfer and Skill Development Programme, as the research history and extensive information prove that the programmes were not designed as an educational policy moment, but as a pedagogy dedicated to transmitting the entirety of human culture, the durability of which cannot be disputed. At the end of the study, the research topics are listed and with their develop-

ment, Zsolnai's pedagogy can be supported to successfully adapt to the expectations of digital pedagogy and online education.

Keywords: digital pedagogy, József Zsolnai (1935–2011), pedagogical programme, Value Transfer and Skills Development Programme, Language, Literary and Communication Programme

Bevezető

Zsolnai József 2002-ben megjelent *A pedagógia (tanulás – alkotás – nevelés – iskolázás) stratégiája a magyar információs társadalomban* című tanulmányában a következőket írja: „A. A. Moles szerint »az emberiséggé alakulás valójában akkor következik majd be, amikor meglesz a lehetőség arra, hogy egy és ugyanabban a pillanatban minden ember ugyanazt lássa, hallja, érezze és tanulja.«¹ Moles utópiája közel 40 éves. Az információs és kommunikációs technikák eddigi története, jelene és jövőbeni trendjei arra utalnak, hogy ez 2020 körül tényleg bekövetkezhet. Akkor áll fönn a lehetősége annak – az információs alakzatok hozzáférhetősége révén –, hogy a potenciálisból valóságossá lesz.” (ZSOLNAI, 2002:575)

2023-at írunk és a jóslat megvalósulni látszik. Ennek lehet örülni, de nem kötelező. Számos dolog nem egyértelműen jó irányba halad a digitális világban sem, nem beszélve a teljes emberi kultúráról, a társadalmi történésekről.

Írásomban azt vizsgálom, hogy az összefoglaló néven Zsolnai-pedagógiának nevezett pedagógiai programok megfeleltethetők-e a digitális pedagógia elvárásainak és online oktatásban és távoktatásban mennyire alkalmazható a programokban tetten érhető pedagógiai gondolkodás.

Zsolnai József pedagógiai rendszeréről

A Zsolnai József által kifejlesztett pedagógia rendszer a következő – önállóan is teljes egészet képező – programokból áll össze: Nyelvi, irodalmi, kommunikációs nevelési program (NYIK), Értékközvetítő és képességfejlesztő program (ÉKP), tudománypedagógia, morálpedagógia. Mindegyik rész kidolgozását hosszú kutatási folyamat előzte meg. A kutatások 1971-ben kezdődtek és a különböző kutatási, fejlesztési és innovációs folyamatokat, eredményeket a következő publikációk dokumentálták:

1 A. A. Molest Z. Karvalics László idézi 1999-ben megjelent *A világtársadalom mint információközösség*. Norbert Wiener, az információ társadalomelméletének plebejus teoretikusa című írásában, amely a Neumann Jánostól az Internetig című tanulmánykötetben található (Budapest, Napvilág)

1. *A nyelvi kommunikációs képességrendszer fejlesztésének tapasztalatai a kaposvári tantárgyblokkos anyanyelvi kísérlet három éve alapján* / Zsolnai József – p. 43-51. In: *Tantárgypedagógiai Kutatások Országos Tanácskozása*. – Baja, 1974.
2. *Anyanyelvtanítási kísérlet a kommunikációkutatás eredményei alapján: 1971 – 1975: A KTF kutatócsoportjának beszámolója a kísérlet első négy évéről / a kutatócsoport vezetője Zsolnai József; a kutatócsoport tagjai Csík Endre... [et al.]; [szerzők Csík Endre...et al.]; [szerk. Zsolnai József].* – Kaposvár: Kaposvári Tanítóképző Főiskola, 1976 – 254 p. ISBN 963 01 0856 9
3. *A nyelvi kommunikációs képességrendszer fejlesztésének tapasztalatai a kaposvári tantárgyblokkos anyanyelvi kísérlet három éve alapján* / Zsolnai József – p. 43-51. In: *Tantárgypedagógiai Kutatások Országos Tanácskozása*. – Baja, 1974.
4. *Anyanyelvtanítási kísérlet a kommunikációkutatás eredményei alapján : II. : A kísérlet gyakorlata* / Csík Endre, Csizmazia Sándor, Csizmazia Sándorné, Farkas Julianna, Heffner Anna, Kiss Éva, Kocsis Mihály, Sárdi Edit, Tavali Zoltán, Zsolnai József, Zsolnai Józsefné ; szerk. Zsolnai József. – Budapest; Szekszárd : Fővárosi Pedagógiai Intézet; Kaposvári Tanítóképző Főiskola Szekszárdi Tagozata, 1978. – 236 p.
5. *Anyanyelvtanítási kísérlet a kommunikációkutatás eredményei alapján* / Zsolnai József = *Pedagógiai Szemle*, 28. évf. (1978). 5. sz. – p. 471-472.
6. *Nyelvi, irodalmi-kommunikációs nevelési kísérlet : Kutatási jelentés 1976–1980* / Kísérletvezető Zsolnai József ; közreműködő Zsolnai László. – Veszprém : Országos Oktatástechnikai Központ, 1980. – 207 p.
7. *Nyelvi-irodalmi-kommunikációs nevelési kísérlet: Kandidátusi disszertáció* / Zsolnai József – Veszprém : Országos Oktatástechnikai Központ, 1981. – 386 p.
8. *Nyelvi-irodalmi-kommunikációs nevelési kísérlet: I–II.* – Veszprém : OOK, 1981.
[1. köt.] *Tervezés, döntés tanulá irányítás* : Nyelvi, irodalmi, kommunikációs nevelési kísérlet / [írták Zsolnai József, Zsolnai Józsefné] ; [közreműködött Csizmazia Sándor, Csizmazia Sándorné, Horváth Éva, Kiss Éva, Máté Magdolna, Szabó Eszter, Vadócz Eszter.]. – Veszprém : OOK, [1981]. – 236 p.
ISBN 963 01 3048 3

- [2. köt.] *Továbbképzés, önművelés* : Nyelvi, irodalmi, kommunikációs nevelési kísérlet / [írta Zsolna József] ; [közreműködött Csík Endre, Horváth Éva, Szabó Eszter, Pinkavölgyi Attiláné]. – Veszprém [etc.] : OOK, [1981]. – 134 p.
ISBN 963 01 3047 5
9. *Nyelvi-irodalmi-kommunikációs nevelési kísérlet programja és főbb eredményei* / Zsolna József. – p. 115-136. In: *A neveléstudomány helyzete és feladatai* / [szerk. Molnár Zoltán] ; [előadó Koncz János et al.]. – Szeged : TIT Csongrád Megyei Szervezete, 1983 [! 1984]. – 230 p. – (Szegedi Nyári Egyetem : Pedagógia, ISSN 0139-4126 ; 20.)
ISBN 963 01 57 84 5
10. *Kutatási jelentés 1981–1984* : Nyelvi-irodalmi-kommunikációs nevelési kísérlet / készítette a kísérlet kutatócsoportja írta Zsolna József vezetésével. – Budapest : Országos Pedagógiai Intézet, 1984. – 309 p.
11. *A nyelvi, irodalmi és kommunikációs nevelési kísérlet tanulságai* / Zsolna József. – p. 81-93. In: *Neveléstudományi tanulmányok* / [szerk. Schablauemé Kertész Katalin] ; [közreműködött Kovács László]. – Kaposvár : K[aposvári] Tanítóképző F[őiskola], 1988. – 102 p. – (A Kaposvári Tanítóképző Főiskola kiadványai, ISSN 0139-3871 ; 9.)
ISBN 963 7172 02 5
12. *Az értékközvetítő és képességfejlesztő iskola modellje* : Az 1985. II. 14-én elfogadott kutatási terv átdolgozott változata / Zsolna József ; a kutatási terv készítésében közreműködött Balázs Éva, Heffner Anna, Kiss Éva, Kocsis Mihály, Vágó Irén = Tájékoztató a Közoktatási Kutatásokról, 1988. 7. sz. – p. 113-150.
13. *Az értékközvetítő és képességfejlesztő iskola modellje* : Kutatási zárójelentés / Zsolna József ; közreműködő kutatók Balázs Éva, Heffner Anna, Kiss Éva, Kocsis Mihály, Vágó Irén = Tájékoztató a Közoktatási Kutatásokról, 1992. 19. sz. – p. 139-163.
14. *Az értékközvetítő és képességfejlesztő iskola modellje* : Ts - 4612 6. alprogram / Zsolna József = Tájékoztató a Közoktatási Kutatásokról, 1992. 19. sz. – p. 294-304.
15. *Az értékközvetítő és képességfejlesztő iskola modellje* / Zsolna József – p. 102-103. In: *Összefoglaló zárójelentés a közoktatási kutatásokról* = Tájékoztató a Közoktatási Kutatásokról, 1992. 20. sz. – p. 7-209.
16. *Akciókutatással kimunkált értékközvetítő és képességfejlesztő pedagógia és program* : Kisiskolás kor : Doktori értekezés tézisei / Zsolnai József. – Budapest, 1993. – 15 p.

17. *Az érték közvetítő és képességfejlesztő program és pedagógiája : Az 1971–1993 közötti kutatási, fejlesztési és innovációs programok és eredmények összegzése / Zsolnai József. – Budapest: Tárogató, 1994. – 85 p. – (Értékközvetítő és képességfejlesztő program) ISBN 963 8491 48 5*
18. *Egy pedagógiai akciókutatás-sorozat megoldáskísérletei az ezredforduló válságszindrómáira / Zsolnai József = Modern Nyelvoktatás, 1. rész 2. évf. (1996). 4. sz. – p. 22-30.
2. rész 3. évf. (1997.) 1-2. sz. – p. 45-56.
3-4. rész / 3. rész társszerzője Kocsis Mihály ; 4. rész társszerzője Lizakovszky Éva. – 3. évf. (1997). 3. sz. – p. 25-41.*
19. *Kutatások egy generatív, önreflexív, praxisorientált rendszeres pedagógia kimunkálására : MTA doktori értekezés tézisei / Zsolnai József. – Pápa : [Veszprémi Egyetem Tanárképző Kar Pedagógiai Kutatóintézet], 2001. – 30 p.*

A programoknak köszönvén a kultúra teljességét viszi be az iskolába. Jóval több területet és tevékenységet tanít, mint a hagyományos iskola. A programokat (NYIK, ÉKP, KÉK) kutatással kimunkált pedagógia alapozza meg. 12 évfolyamra kidolgozott tantervvel rendelkezik, amely jól idomul bármely iskolarendszerhez.

A tantárgyi programokban több helyen tetten érhető a kommunikáció fontosságának hangsúlyozása, nem csak a nyelvi kommunikáció, hanem a vizuális kommunikáció is. Kiemelt szerepet szánt az érintkezéskultúrának: a jól érthető, tiszta beszédnek, a szabatos, igényes fogalmazásnak szóban és írásban, az illemtudó, toleráns, tapintatos viselkedésnek.

A tantárgyi rendszer olyan ismeret átadására vállalkozik, amelyre megalkotásakor nem volt példa: bábozás, barkácsolás, furulyázás, rejtvényfejtés, sakk, színjátás, stb.

Ugyanígy fontos szerepet kap a programokban a:

1. az alkotásra nevelés
2. a gondolkodás fejlesztése
3. a demokráciára, demokratikus létre való felkészülés
4. a könyv- és könyvtárhasználat tanulása
5. a művészeti ágak és kifejezésformák megismerése
6. a reális énkép, emberkép, magyarságkép, Európa-kép és világkép kialakítása
7. a tehetségesek kellő terhelése, fejlesztése stb.

Az Értékközvetítő és képességfejlesztő pedagógia programja rugalmas a változások befogadásának irányába és sikeresen adaptálható is (pl. a NAT több kiadásához is sikeresen alakították kerettantervi szinten, amit legjobban a két egymásutáni kerettantervi sikeres akkreditáció bizonyít). Ha meg lenne rá a lehetőség – meggyőződésem – hogy a digitális kultúra és digitális pedagógia szabta elvárásoknak is hiánytalanul megfeleltető lenne az ÉKP, de a Zsolnai-pedagógia többi eleme is (Nyelvi irodalmi kommunikációs pedagógia, Tudománypedagógia), mivel a megalkotás idején adott legkorszerűbb oktatástechnológiai megoldásokra nyitott volt, és – a digitális pedagógiánál is hangsúlyos – a tanulói aktivitás a tanulás folyamatában és az önálló ismeretszerzésre ösztönzés is nagy hangsúlyt kapott.

Ha az Értékközvetítő és képességfejlesztő pedagógiát a tanuló személyiségének fejlesztése szempontjából vizsgáljuk a következő tíz feladatcsoportban nevezhetjük meg ezeket:

1. a szükségletek fejlesztése,
2. az érzelmek nevelése,
3. az érdeklődés fejlesztése,
4. a képességek fejlesztése,
5. a magatartás befolyásolása,
6. az akarat nevelése,
7. a jellem nevelése,
8. az attitűdök befolyásolása,
9. kreatív társadalmi létre, igazságosságra és demokráciára nevelés,
10. az egyéni tudat és tudatosság fejlesztése.

A Zsolnai-pedagógia eddigi kapcsolata a digitális pedagógiával, digitális tananyagokkal

A Zsolnai-pedagógia fejlesztése során eddig két megvalósult projekt bizonyítja, hogy ez a pedagógiai rendszer alkalmas a digitális pedagógia alkalmazására.

1. *Az olvasás, a szövegértés és az internet pedagógiai tartalékainak feltárása elnevezésű akciókutatás (2012–2014).* Témája az ÉKP és KÉK kerettantervek alapján oktató iskolák tanulóinak tudásszintje, kompetenciái fejlettségi szintjének vizsgálata volt. Az internethasználati szokásokat, valamint annak hatékonysági vizsgálata beépült a kutatásba.

2. A Zsolnai-pedagógia feladatkészítési módszertanának digitális adaptálhatósága ékes bizonyítéka a 2014-ben készült online feladatgyűjtemény, *Az*

anyanyelvi képességek differenciált fejlesztése 1–5. osztály címmel (Veszprém, Oktker-Nodus Kiadó Kft.), amelyet a papíralapú NYIK feladatgyűjtemény alapján állítottak össze a NYIK programot jól ismerő pedagógusok.

Egyértelműen megállapítható, hogy a feladatgyűjtemény megfelel az online feladatgyűjtemények felé támasztott igényeknek és akár ennyi év távlatából is kiemelkedő módszertana, következetessége okán.

A digitális pedagógiáról

Az infokommunikációs technológia erőteljes fejlődésének és az oktatási módszerek változtatásának széleskörű igénye következtében az online oktatás és a távoktatás világszerte elterjedt oktatási móddá vált. Elsősorban a helyhez kötöttség megszüntetésének, illetve a távoli helyek elérésének igénye hívta életre ezt az oktatási formát. Nap mint nap tapasztaljuk, hogy mára már sokkal többről van szó, hisz az online oktatásnak és a távoktatásnak is sajátos módszerei alakultak ki, a digitális pedagógia külön diszciplínává vált a neveléstudományon belül stb. A technológia állandóan fejlődik, lassan megszámlálhatatlan e-learning keretrendszer (LMS) áll rendelkezésre, szintén rengeteg különböző szoftver alkalmazható, ami mind az online oktatást hivatott támogatni. Ne feledjük, ezek elterjedése és számbéli növekedése szorosan összefügg a koronavírus-járvány terjedésével, amikor iskolák, felsőoktatási intézmények kényszerültek alkalmazni – jól, rosszul – a távrolról történő oktatást. Persze, ez a kényszer némi pozitív hatással is járt, meggyorsította az online pedagógia módszereinek elterjedését. Az sem elhanyagolandó tény, hogy mindenkinek kialakult valamiféle véleménye a távrolról történő oktatásról. Reményeink szerint a postcovid időszakban is (ami még várta magára) több pedagógus továbbra is alkalmazni fogja az osztálytermi keretek között is alkalmazható online oktatási módszereket (tükrözött osztályterem, digitális történetmesélés stb.)

A magyar neveléstudományi szakirodalomban a digitális pedagógia meghatározásával többen próbálkoztak már. Benedek András 2008-ban született meghatározása szerint „... a digitális pedagógia olyan tradicionális vagy konstruktív pedagógiai, vagyis tanítási és tanulási módszer, amely során a tanár és a tanuló is számítógépet, informatikai eszközt is használ.” (BENEDEK, 2008) Kis-Tóth Lajos és Lengyelne Molnár Tünde (2014) szerint a digitális pedagógia „olyan eszközök, technológiák, szervezési tevékenységek, innovatív folyamatok összessége, amelyek épít a tanulási folyamat önálló létrejöttére és az önszabályozó tanulásra az információ [...]feldolgozást, -áramlást, -

tárolást, -kódolást elősegítik, gyorsabbá, könnyebbé és hatékonyabbá teszik. Véleményünk szerint a digitális pedagógia mindezen jelenségeket beolvasztó absztraktum, hiszen leírja a neveléstudomány és a technológia találkozását, anélkül, hogy maga a fogalom jelentésszűkítő funkcióval bírna.” (KIS-TÓTH – MOLNÁR, 2014) Végezetül álljon itt két meghatározás 2020-ból: „A digitális pedagógia feladata, hogy a digitális létre, pontosabban a digitális ökoszisztémában zajló sikeres életre készítsen fel. A digitális pedagógia akkor »hatékony«, ha az infokommunikációs eszközöket és az online, digitális platformokat az oktatásban tudatosan, egy megtervezet folyamatban alkalmazzák, és azok megkönnyítik a pedagógia célok elérését.” (FORGÓ ÉS MTSAI, 2020). Szűts Zoltán ugyanabban az évben a következőket írta: „Digitális pedagógiaként hivatkozunk leegyszerűsítve mindazon jelenségekre, amelyek a digitális eszközök és tartalmak, más olvasatban infokommunikációs technológiák és munkaformák tanítási és tanulási folyamatban történő használatát feltételezik. A digitális pedagógia így valójában egy ernyő- vagy gyűjtőkifejezés; jelentésének határait a későbbiekben megkíséreljük amennyire csak lehet, pontosan kijelölni, miközben csupán a gravitációs magja biztos. A digitális pedagógiában az eszközök is a pedagógiai célok elérését is szolgálják, miközben minden korábbi tárgynál nagyobb hatással vannak az oktatás módszereire is.” (SZÜTS:2020, 21-22)

A közös mindegyik meghatározásban, hogy hangsúlyozza az infokommunikációs technológiák és eszközök használatát, de a hagyományos didaktika megoldásait is szem előtt tartja a tanulás menetének tervezésekor.

Az iskola szerepével kapcsolatosan a digitális pedagógia alkalmazásával összefüggésben Szűts Zoltán elgondolkodtató tanulmányában a következőket írja 2020-ban: „A digitális pedagógia két főszereplője a tanuló és a tanár. Am röviden ki kell térnünk az iskola mint intézmény szerepére is. A digitális iskola legfontosabb eleme maga a digitális kultúra mint közeg. Amennyiben egy intézményben ez nem honosodott meg, úgy a digitális pedagógia módszertanát ott nem lehet bevezetni.” (SZÜTS:2020, 32)

Az iskola digitális kultúrájának építőelemei ugyanazok mint bármelyik szervezet esetében:

1. a felhasználóközpontúság,
2. az agilitás és rugalmasság,
3. az innováció,
4. a digitális megoldások keresése,
5. a nyitott kultúra,
6. a kollaboráció.

Óhatatlan nem észrevenni a hasonlóságot a Zsolnai-pedagógia bevezetőségével kapcsolatos iskolai elvárásokkal. Ha az iskola vezetése, a pedagógusok vállalják a többletmunkát, a tanulási környezetet átalakítják a program elvárásainak stb. bevezethető az Értékközvetítő és képességfejlesztő program. Ezekre könnyen ráépíthetők a digitális kultúra elvárásai, hisz a program a hagyományos didaktika elvárásait veszi figyelembe, a többlet, a cél a teljes emberi kultúrát jelentő tudás átadása. Ne feledjük, ma ennek szerves része a digitális kultúra is. A feladat ennek beépítése a Zsolnai-pedagógiából és újra versenyképes lesz a Magyarországon a közoktatási programok között, de akár szélesebben is.

Szűts Zoltán a következő megszorítást teszi a digitális pedagógia használatának sikerességéhez: „A valóság ábrázolásának és érzékelésének digitális technológiával történő augmentálásával új szemléltető módokhoz juttatja az oktatási folyamatokat. Ám az eszközhasználat önmagában nem garancia az eredményességre. Szükség van olyan megoldásokra, amelyek szerves egésznek alkotnak a hagyományos oktatás módszertani gyakorlataival. (SZÜTS:2020, 24)

Szerinte a digitális pedagógia építőelemei a következők:

1. Kreativitás, széleskörű ismeretszerzés és felfedező kutatás,
2. Gyors ismeretszerzés és jobb vizuális tájékozódás,
3. Hatékonyabb horizontális együttműködés,
4. Együttélés a hibákkal.

Fejlesztési irányok, kutatási témák

A jövőben a következő kutatási témák kidolgozásában látjuk annak esélyét, hogy a Zsolnai-pedagógia sikeresen adaptálható legyen a digitális pedagógia és az online oktatás elvárásaihoz:

1. Különbségek és azonosságok az érintkezéskultúra területén a valós és az online világban
2. A játékosság, digitális történetmesélés (DST), módszerének beemelése az ÉKP gyakorlatába
3. Lehet-e sikeresen alkalmazni a fordított (tükrözött) osztályterem módszerét az ÉKP gyakorlatában – akciókutatás egyes tantárgyak, tantárgycsoportok területén
4. Akciókutatás az internethasználati szokásokkal (hatékonyság, kritikai szemlélet, netikett, közösségi oldalak használata stb.) kapcsolatosan
5. Alkotásra nevelés az online pedagógia módszereivel

DOI: 10.62562/ZSOL.2024.GYORE.06

6. Értékörzés lehetőségei az online pedagógiában
7. Művészeti nevelés az online pedagógiában
8. Az online pedagógia lehetőségeinek beépítése a tudománypedagógiába
9. Digitális állampolgársági kompetenciák fejlesztésének beépítése a képességfejlesztő programba (a digitális hozzáférés, a digitális műveltség, a digitális kommunikáció, a digitális kötelezettség és felelősség, a digitális etikett, a digitális biztonság, a digitális kereskedelem, a digitális jog, a digitális egészség és közérzet.)

Irodalom

- Benedek András (2008, szerk.): *Digitális pedagógia*. Tanulás IKT környezetben. Typotex, Budapest.
- Buvat, Jerome et al (2017): *The Digital Culture Challenge. Closing the Employee-Leadership*. Capgemini Consulting
Letöltés: https://www.capgemini.com/consulting/wp-content/uploads/sites/30/2017/07/dti_digitalculture_report.pdf Utolsó letöltés: 2023. 09. 10.
- Forgó Sándor–Lükő István–Molnár György–Szűts Zoltán–Horváth József–Zarka Dénes (2020): *A hazai pedagógus-előmeneteli rendszerhez illeszkedő, a DigCompEdu (2017. XII.) EU-ajánlás alapján kidolgozott javaslat a pedagógusok digitális kompetencia-szintjeinek meghatározásához és fejlesztéséhez*. Oktatási Hivatal, Budapest.
https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/unios_projektek/efop3215/Javaslat_a_pedagogusok_digitaliskompetencia_szintjeinek_meghatarozasahoz_2020_04_30_MK.pdf Utolsó letöltés: 2023. 09. 10.
- Györe Géza (összeáll., 2006): 71 év 855 tétele. Zsolnai József-bibliográfia. Pápa, Pannon Egyetem Pedagógiai és Pszichológiai Intézet.
<https://mek.oszk.hu/11600/11608/> Utolsó letöltés: 2023. 09. 10.
- Kis-Tóth Lajos–Lengyelne Molnár Tünde (2014): *IKT innováció*. Eger, Líceum Kiadó.
- Magyarország digitális oktatási stratégiája*. A Kormány-előterjesztés melléklete (2016)
<https://digitalisjoletprogram.hu/files/55/8c/558c2bb47626ccb966050debb69f600e.pdf> (2020. 06. 03.) Utolsó letöltés: 2023. 09. 10.
- Racsko Réka (2017): *Digitális átállás az oktatásban*. Budapest, Gondolat.
- Szűts Zoltán (2020): *A digitális pedagógia elmélete*. Budapest, Akadémiai Kiadó
DOI: 10.1556/9789634545859
<https://mersh.hu/szuts-a-digitalis-pedagogia-elvelete/> Utolsó letöltés: 2023. 09. 10.
- Szűts Zoltán (2018): *Online. Az internetes kommunikáció és média története, elmélete és jelenségei*. Wolters Kluwer, Budapest

- Szűts Zoltán (2013): *A világháló metaforái*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Zsolnai József (2005): *A tudomány egésze*. A magyar tudomány tudománypedagógiai szemléje. Budapest, Műszaki Kiadó.
- Zsolnai József (2002): *A pedagógia (tanulás – nevelés – iskolázás) stratégiája a magyar információs társadalomban*. In: Elek Andrea, Juhász Jácinta, Kiss Endre, Varga Csaba (szerk.): *A tudás társadalma: Tanulmányok, esszék, reflexiók*. Budapest, Stratégiakutató Intézet, Ipargazdasági Kutató és Tanácsadó Kft., Nemzeti Ifjúságkutató Intézet. 2. köt. 575-593. p.